

ПАГАНСКІЯ•ІДАЛЫ НА•ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ

Зміцер•Скварчэўскі

Зміцер Скварчэўскі — гісторык, магістр гістарычных навук.
Скончыў гістарычны факультэт БДУ, магістратуру БДУ.
Сфера навуковых зацікаўленняў – паганства, міфалогія, этнаастраномія,
сакральная геаграфія і традыцыйная культура Беларусі.

Даўгінаўскі стод
у месцы пачатковага
знаходжання.
Фота Георгія Ліхтаровіча

ПАНЯЦЦЕ І КЛАСІФІКАЦЫЯ

Слова *ідал* паходзіць ад грэцкага *εἶδωλον*¹ і мае некалькі значэнняў, адно з якіх называе аб'ект рэлігійнага ўшанавання ў выглядзе скульптурнай выявы божства. Менавіта ў гэтым сэнсе будзе ўжывацца слова *ідал* надалей. Гэтая праца ёсць спробай абагульнення вядомых на сённяшні дзень знаходак паганскіх стодаў і звестак аб іх у пісьмовых і этнаграфічных крыніцах на тэрыторыі Беларусі. Такі падыход крыху абмежаваны, бо насельніцтва, якое пакінула пасля сябе ідалы, далёка не заўжды займала тэрыторыі, якія адпавядаюць сучасным межам Беларусі. Разам з тым, у артыкуле згадваюцца звесткі аб ідалах у памежных з Беларуссю рэгіёнах.

Класіфікацыю культавай паганскай скульптуры можна зрабіць на падставе розных крытэрыяў, напрыклад, матэрыялу, з якога яны былі зроблены. Згодна з гэтым, ідалы магчыма падзяліць на драўляныя, каменныя, металічныя, касцяныя і г. д.

Таксама ідалы можна падзяліць на антрапаморфныя і зааморфныя, на мужчынскія і жаночыя і г. д. Калектыў беларускіх даследчыкаў прапанаваў наступную класіфікацыю ідалаў, якія былі знойдзены на тэрыторыі Беларусі:

- асобныя каменныя галовы (каля 10), якія ўстаўляліся ў драўляныя ці каменныя пастаменты. Гэта ідалы са Слоніма, вёскі Атрамечавы Брэсцкага раёна, Шклова, «Цар Давыд» на Чэрвеншчыне;
- фігуры, сярод якіх ёсць выразныя чалавекападобныя (в. Богіна Браслаўскага р-на) і ў рознай ступені стылізаваныя формы (в. Залуззе Жабінкаўскага р-на, Лепель, Чаплін каля Брэста, вёскі Юхнавічы Слонімскага, Хожава Маладзечанскага, Алізаравічы Рэчыцкага, Даўгінава Вілейскага, Буцькі Пружанскага р-наў ды іншыя².

¹ Хориков И. П., Малев М. Г. Новогреческо-русский словарь. Москва, 1980. С. 282.

² Ляўкоў Э., Карабанаў А., Дучыц Л., Зайкоўскі Э., Вінакураў В. Культавыя камяні Беларусі // З глыбі вякоў. Наш край. Вып. 2. Мінск, 2002. С. 65.

«Божая Маці» з аброкамі
на Вялікдзень, в. Пузічы
Салігорскага р-на.
Фота Вольгі Лабачэўскай

³ Дучыц Л. У., Зайкоўскі Э. М.
Ідалы // Беларуская міфалогія:
Энцыклапедычны слоўнік. Мінск,
2006. С. 204.

⁴ Зайкоўскі Э. Капішча //
Беларуская міфалогія: Энцыкла-
педычны слоўнік. С. 226.

Праўда, наконт першага віда паўстаюць пэўныя пытанні: знойдзеныя каменныя галовы не абавязкова маглі ўсталёўвацца ў пастаменты; не варта выключыць версію, што гэта проста рэшткі разбітых стодаў. Таксама некарэктным з'яўляецца прыклад ідала «Цар Давыд», які не захаваўся, а з апісанняў вынікае, што гэта быў каменны слуп з вычасаным тварам.

Паганскія культавыя скульптуры пазначаліся не толькі словам *ідал*. Існаваў шэраг пазначэнняў: ідалы, стоды, багі, балваны, куміры, каменныя бабы і г. д.³ Слова *стод*, відаць, паходзіць са стараскандынаўскага *stod* 'слуп, калюмна'⁴. Гэты тэрмін мае блізкае слова і ў літоўскай мове — *stabas*, якое абазначае ідала — аб'ект язычніцкага пакланен-

ня⁵. Да гэтых жа слоў падобнае і стараславянскае *столб* (бел. *стоўб*), якім таксама маглі пазначаць ідалаў у форме слупа. Не так даўно *стоўб* ля печы быў значным культавым месцам у беларускай хаце, каля якога спраўлялі розныя абрады⁶; характэрна, што гэты слуп таксама называўся *балванам*⁷. У 1622 г. манах Жыровіцкага манастыра Феадосій у сваім трактаце тлумачыў сэнс слова ідал: «*Семдесят прекладачов преложыли рытыну идолом, то ест балванъ... а балванъ есть фалшывое подобенство то ест значачы то, чого правдиве немашъ, яко гды погане выставляли слупы Венере, або Менерве, оные знаки балваном были ижъ значыли бога або богиня таковыя яковыхъ не было, немашъ, ани быть могут, а такъ они правдиве значыли*»⁸. Гэты ўрывац цікавы тым, што ў ім згадваюцца адразу некалькі пазначэнняў паганскай культывай скульптуры: ідал, балван, слуп. Апошняе, хоць і не вельмі інфарматыўна, дае звесткі аб знешнім выглядзе стодаў. Таксама звяртае на сябе ўвагу, што манах патлумачыў сэнс грэцкага тэрміна *ідал* з дапамогай слова *балван*. Хоць паходжанне гэтага азначэння да канца не высветлена⁹, але можна меркаваць, што яно тутэйшае, ці замацавалася ў мове вельмі даўно, бо не патрабавала для чытачоў дадатковага тлумачэння.

Для царкоўных аўтараў ушанаванне ідалаў з'яўлялася галоўнай прыкметай дахрысціянскіх культураў. Ад слова *ідал* у старабеларускай мове утвараўся шэраг адпаведных пазначэнняў: *идолопоклонение, идолатрия, идолопоклонство (идолопоклонство), идолохваление* 'ушанаванне ідалаў', *идолобесие (идолобисие), идолослужение* 'язычніцкі культ пакланення ідалам', *идоложрецъ, идолослужитель (идолослужитель)* 'той, хто служыць ідалам, язычніцкі жрэц', *идолопоклонникъ, идолохвалитель* 'ідалапаклоннік', *идольский (идолский)* 'язычніцкі'¹⁰; а таксама *балвохвальство (болвохвалство, балвофалство)* 'ідаласлужэнне', *балвохвалца (болвохвалца)* 'ідалапаклоннік'¹¹. Грэцкае паходжанне слова *ідал*, натуральна, сведчыць аб пазнейшым царкоўным паходжанні ўтворанай ад яго тэрміналогіі. Паганскімі паводле паходжання варта лічыць словы *стод, стоўб (слуп), баба і, магчыма, балван*.

ЗВЕСТКІ АБ ІДАЛАХ У ПІСЬМОВЫХ І ЭТНАГРАФІЧНЫХ КРЫНІЦАХ

У беларуска-літоўскіх летапісах і хроніках падаюцца звесткі пра шанаванне ў балтыйскім рэгіёне ідалаў, а таксама прыродных мясцін — пагоркаў, рэкаў, азёраў, дрэў. Напрыклад, у «Летапісе Красінскага» сцвярджаецца: «...*И подданыи его, милующи его, а подле римского обычая вчинили болвана на память его и назвали Спера. И потом оные люди, мешькаючи около него, и почали офери чинити и за бога мети, а потом, коли тот болван сказался, и они тое озеро и тое местцо хвалили, и мели за бога*»¹². *Стод* «Спера» быў названы ў гонар сына легендарнага князя Палемона, які лічыцца родапачынальнікам дынастыі літоўскіх князёў. «Хроніка Літоўская і Жамойцкая» паведамляе, што гэты ідал шанаваўся народам да часоў хросту Ягайлы: «...*и поставили там же балван Спери на славу князя своего, которого балвана за бога аж до часов Ягеллиовых хвалили*»¹³. Письмовыя крыніцы таксама сведчаць і пра існаванне жаночых стодаў: «*В тые лета князя великому литовскому и жомоитскому Куковоитю умре у великой старости мати его Поята. И князь великий Куковоити, милующи матку свою, а вчинил болвана на образ ее, чинячи ей память, и поставил того болвана именем матки свое Пояты вышши озера Жослеи, которую ж охвалили и мели за бога тую Пояту. А потом, коли тот болван згнил и на том местци липы выросли, и тыи липы хвалили и за бога их мели на имя тое Пояты*»¹⁴. Пра шанаванне стода на пагорку і святога гая гаворыцца ў наступных летапісных радках: «...*которые же сын, милующи отца своего, великого князя Куковоитя, вчинил болвана на памятку отца своего и поставил его на одной горе над рекою Святою недалеко Дявилтова, которого ж болвана хвалили. Потом тот болван згнил, а там гаи вырос, и люди тыи хвалили тот гаи, а прозвали его именем пана своего Куковоитя*»¹⁵.

Наўрад ці гэтыя стоды існавалі насамрэч, але пісьмовыя крыніцы сведчаць пра даўнія і працяглыя традыцыі шанавання выяў бостваў разам з прыроднымі аб'ектамі; шанаванне апошніх і дагэтуль шырока распаўсюджана на тэрыторыі Беларусі. Апісанні

⁵ Либериус А. Литовско-русский словарь. 2-е изд. Вильнюс, 1988. С. 717.

⁶ Ляўкоў Э. А. Маўклівыя сведкі мінуўшчыны. Мінск, 1992. С. 140.

⁷ Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 1: А—Б. Мінск, 1978. С. 291.

⁸ Мальдзіс А. І., Крамко І. І. Невядомы помнік палемічнай літаратуры XVII ст. («О образех, о реликвиях») // Беларуская лінгвістыка. Вып. 24. Мінск, 1983. С. 56.

⁹ Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 1. С. 291.

¹⁰ Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Вып. 14: Ігдзе — Катуючий. Мінск, 1996. С. 13–14.

¹¹ Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 1. С. 291–292.

¹² Летопись Красинского // Полное собрание русских летописей. Т. 35. Москва, 1980. С. 129.

¹³ Хроника Литовская и Жмойтская // Полное собрание русских летописей. Т. 32. Москва, 1975. С. 17.

¹⁴ Летопись Красинского. С. 131.

¹⁵ Там же. С. 131.

стодаў і мясцін, дзе яны ўшаноўваліся, пацвярджаюцца пазнейшымі археалагічнымі і этнаграфічнымі даследаваннямі.

Заснавальнік Вільні князь Гедымін загадаў усталяваць у новай сталіцы каменны стод Перуна: «Поставил еще Ггедимин болвана перунова з каменя кременистого великого, с которого огонь попы огонь поганские кресали, в руках держачи, и огонь ему вечный з дубины в день и в ночи палили на том местцу, где теперь костел святого Станислава в замку от Ягелля, внука Ггедиминоваго, збудованый»¹⁶.

Шведскі аўтар XVI ст. Олаф Магнус пісаў: «Некаторыя паны апавядаюць, што на мяжы літоўскай і маскоўскай дзяржаваў ля шырокага гасцінца стаіць стод, статуя старой, якая на мове ліцвінаў завецца «Залатая Баба» (Zlotababa), што значыць у перакладзе залатая старая. Гэтай бабе кожны падарожнік мусіць ахвяраваць малы падарунак нязначнага кошту, калі ён хоча без непажаданых прыгодаў дасягнуць мэты сваёй вандроўкі...»¹⁷. Беларускі даследчык А. Катлярчук, прааналізаваўшы звесткі Магнуса, мяркуе, што гэты ідал мог знаходзіцца на тэрыторыі Браслаўскага павета¹⁸.

У 1691 г. у Гародні адбылася судовая справа аб чараўніку Максіме Знаку. Падчас працэсу згадвалася: «По подписанию зezнал, że ieszcze Bankieczcza w Wiercielickach, która z Rosolem na Rospne lata (jakqs «lysą» górę, być może istniejącą dotychczas pod Wiercieliszkami?), tam iest słup у to dolozył, że kiedy Rosola wezmą — wypowie on wszystkich»¹⁹. Верагодна, тут магла ісці гаворка аб паганскім стодзе на сакральным пагорку.

У 1684 г. у руінах нейкага старажытнага будынка ля Віцебска быў знойдзены, як мяркуюць, ідал Пяруна значных памераў, які стаяў на падносе. Паднос і ідал былі выраблены з чыстага золата. К. С. Сцяцэвіч апісаў гэты выпадак: «От находки многие поживились, и что даже Папе в Рим послана была часть золота»²⁰.

Гэта была не апошняя знаходка стодаў з каштоўных металаў. У XIX ст. сяляне Барысаўскага павета пры высечцы лесу ля ракі Поні, зрубіўшы стары дуб, знайшлі двух ідалаў: адзін быў са срэбра, а другі з бронзы. За срэбраны стод прапанавалі 400 рублёў, што сведчыць пра значныя памеры ідала. Аднак абодва стоды апынуліся ва ўласнасці ўладальніка лесу Чэховіча. Вядома, што ў 1860-х гадах яны яшчэ захоўваліся ў яго, аднак уладальнік, нягледзячы на абяцанні, так і не паказаў іх графу К. П. Тышкевічу²¹. Можна меркаваць, што ідалы маглі ўсталёўвацца ў шанаваныя дрэвы. Пра гэта сведчыць як дадзеная знаходка, так і тэкст замовы: «На сінім моры стаіць яблыня. У той яблыні дуплінае гняздо, у тым гняздзе 77 ідалаў. Бярыце, 77 ідалаў, багры гаручыя, пруты сталёвыя, біце сталёвымі прутамі, каліце гарачымі буграмі...»²².

Народнае паданне пра Мядзельскі замак таксама захавала звесткі аб ідале з каштоўных металаў: «Заснаванне замкаў прыпісваецца каралева Боне... Гэта была чараўніца. Гэту цудадзейную сілу даваў ёй залаты Бог з брыльянтавымі вачыма, які быццам захаваўся з часоў язычества на замку... Перад сваім бегствам яна кінула цудадзейнага залатога ідала ў студню»²³.

У этнаграфічных беларускіх межах ля в. Чыжы (былы Бельскі павет) існаваў пагорак, які называўся «Србная горка». Такую назву пагорак атрымаў з-за таго, што на ім некалі стаялі пазалочаныя і пасярэбраныя багі (ідалы). Сяляне згадвалі імя аднаго з іх — Лесяк²⁴.

У спісе дабраахвотных ахвяраванняў Віленскаму музею ў перыяд з 1 студзеня па 11 чэрвеня 1856 г. адзначаны знаходкі паганскіх стодаў і іх фрагментаў: срэбраны ідал Пяркунаса і іншыя стоды, знойдзеныя ў Швекшнях у графа Плятэра, каменная нага ад стода, выкапаная на могілках пры касцёле св. Якава ў Вільні і гліняны ідал, які быў выкапаны ля Навагрудка²⁵. Трэба адзначыць, што каменная нага неабавязкова належала стоду. Цалкам верагодна, што гэта мог быць фрагмент позняй рэлігійнай ці надмагільнай скульптуры. Сярод адзначаных знаходак непасрэдна з тэрыторыі сучаснай Беларусі паходзіць гліняная скульптура з ваколіц Навагрудка. Яна была знойдзена ў 1850 г. і ўяўляе жанчыну, якая сядзіць²⁶. Перададзена ў Віленскі музей нейкім Адольфам Кабылінскім. Нажаль, пра гэту знаходку больш няма ніякіх звестак, таму цяжка вызначыць дакладна, ці з'яўлялася выява паганскім ідалам. Пэўныя пытанні выклікае і знаходка ў 1850-х гадах каменнай шліфаванай статуэткі з кургана ля маёнтка Экімань

¹⁶ Хроника Литовская и Жмойтская. С. 41.

¹⁷ Цыт. паводле: Катлярчук А. Паганства ў Вялікім княстве Літоўскім у працах шведскіх і ангельскіх гісторыкаў XVI—XVII стст. // Druvis. Almanach Centru etnakasmalogijii «Кругіа». 2008. № 2. С. 80.

¹⁸ Катлярчук А. Паганства ў Вялікім княстве Літоўскім у працах шведскіх і ангельскіх гісторыкаў XVI—XVII стст. С. 80–81.

¹⁹ Jodkowski J. O czarowniku Znaku na inkwizycji w Grodnie w 1691 r. Lwów, 1932. S. 7.

²⁰ Сементовский А. М. Белорусские древности. Санкт-Петербург, 1890. С. 74

²¹ Tyszkiewicz K. O kurhanach na Litwie i Rusi Zachodniej studium archeologiczne. Berlin, 1868. S. 136–137.

²² Замовы. Уклад. У. А. Васілевіч, Л. М. Салавей. Мінск, 2009. С. 30. № 29.

²³ Беларускі фальклор у сучасных запісах: Традыц. жанры: Мінск. вобл. Мінск, 1995. С. 268. № 397.

²⁴ Покровский Ф. В. Археологическая карта Гродненской губернии. Вильна, 1895. С. 62.

²⁵ Записки Виленской археологической комиссии. Вильна, 1856. С. 53–56.

²⁶ Дучыц Л. У., Зайкоўскі Э. М. Ідалы. С. 380.

Каменны крыж на вуліцы
ў в. Заполле Бялыніцкага р-на.
Фота Вольгі Лабачэўскай

Шклоўскі стод

²⁷ Живописная Россия: Отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении. Т. 3: Литовское и Белорусское Полесье. Санкт-Петербург—Москва, 1882. С. 243–244.

²⁸ Там же. С. 244.

²⁹ Сементовский А. М. Белорусские древности. Санкт-Петербург, 1890. С. 74.

³⁰ Живописная Россия: Отечество наше... С. 42.

³¹ Легенды і паданні. Мінск, 1983. С. 78–79, 236.

³² Викентьев В. Полоцкий кадетский корпус. Полоцк, 1910. С. 27.

³³ Указатель выставки при третьем Археологическом съезде: коллекция бронзовых идолов. Киев, 1874. С. 67.

³⁴ Там же. С. 67.

³⁵ Аникиевич К. Т. Сенненский уезд Могилевской губернии. Могилёв, 1907. С. 13.

³⁶ Татур Г. Х. Очерк археологических памятников на пространстве Минской губернии и её археологическое значение. Минск, 1892. С. 34.

³⁷ Скварчэўскі Зм. У пошуках «Цара Давыда» // http://kryuja.org/dziejnasc/ekspiedycyji/skvarczeuski_u_poszukach_cara_davyda.html

³⁸ Покровский Ф. В. Археологическая карта Гродненской губернии. Вильна, 1895. С. 83.

³⁹ Rouba N. Przewodnik po Litwie i Białejrusi. Wilno, 1908. S. 205.

⁴⁰ Даленга-Хадакоўскі З. Выбраннае. Мінск, 2007. С. 289.

⁴¹ Мялешка М. Камень у веранях і паданьнях беларуса. Менск, 1929. С. 32. Запісана з апаўдання М. Рудака, жыхара г. Дзісна.

⁴² Ластоўскі В. Ю. Выбраныя творы. Мінск, 1997. С. 52.

Полацкага павета. Статуэтка памерам 104 мм уяўляла чалавека ўсходняга тыпу ў доўгай вопратцы ў напаялячым стане: левая рука падносила чашу да вуснаў, а правая была падагнутай, на галаве адсутнічалі валасы, твар азызлы. А. Кіркор, які перадаў знаходку ў Віленскі музей, упэўнена залічыў яе да ідалаў²⁷. Паводле апісаньня можна зрабіць высновы аб нетутэйшым паходжанні статуэткі.

У ліпені 1874 г. пры пасадцы дрэва ў Невельскім павеце быў знойдзены ідал з дзвума тварамі вышынёй каля 23 см. Упершыню яго апісаў А. Кіркор. Праўда, ён не паведамляў, з якога матэрыялу быў зроблены стод. Арыгінал ідала на пэўны час знік. Вядома, што ў 1874 г. ён быў у Гарадоцкага іспраўніка Бурмейсцера. Фотаздымак ідала захоўваўся ў музеі Ягелонскага ўніверсітэта²⁸. Аднак у траўні 1888 г. А. СEMENTOЎСКІ ўбачыў гэты ідал у калекцыі М. Ф. КУСЦІНСКАГА. Высветлілася, што стод быў зроблены з гіпсу і пафарбаваны жоўтым лакам²⁹. Невельскі ідал апынуўся падробкай.

Захаваліся звесткі, што ў 1855 г. сяляне з в. Полаў былога Дзісенскага павета, якія лічыліся моцнымі чараўнікамі, хавалі ад духавенства нейкага ідала, вакол якога ў пэўныя дні ладзіліся скокі, пры гэтым апантана паўтараючы: «Гаўры, гаўры — гам!»³⁰. Паводле паданняў, Гаўры — імя сабакі першапродка беларусаў Беллаполя і яго бацькі князя Бая, які пасля смерці

любімых сабак загадаў ушановаць іх і прызначыў для гэтага памінальныя дні³¹.

Некалькі каменных і бронзавых ідалаў захоўваліся ў музеі Полацкага кадэцкага корпуса³². Бронзавы ідал у выглядзе жанчыны, якая стаіць на п'едэстале, знойдзены ў Камароўцы ў Мінску³³. Невялікія ідалы з металу ў XIX ст. былі вядомы з Піншчыны і в. Багданава на Ашмяншчыне. Ідал з Багданава ўяўляў жанчыну ў вайсковым строі, а ідал з Піншчыны — мужчыну-ваюра і насіўся на шыі альбо на грудзі. Міфалагі XIX ст. беспадстаўна лічылі іх выявамі літоўскіх бостваў: багіні цнатлівасці Праўрымы і бога вайны Каваса³⁴.

У 1887 г. у лесе блізу в. Пярэспа Ульянавіцкай воласці на Сенненшчыне адкапаны ідал у выглядзе чатырохграннага слупа з высечанай галавой на версе, які быў потым усталяваны на мясцовых могілках³⁵. Каменны стод у выглядзе слупа з высечаным на версе тварам быў вядомы ў Ігуменскім павеце (цяперашні Чэрвеньскі р-н). У народзе ідал называўся «Цар Давыд»³⁶. Прыкладна ў кіламетры ад яго ля в. Гудавічы на ўзгорку «Святая горка» знаходзілася паганскае свяцілішча. Між тым, экспедыцыя Цэнтра этнакасмалогіі «Крыўя» ў гэтыя мясціны паказала, што мясцовае насельніцтва нічога не памятае пра гэты стод, але ў іх добра захавалася памяць пра культывы «Давыдаў камень». Застаецца нявырашанай праблема, гэта адзін і той жа аб'ект, ці розныя?³⁷

Побач з в. Чаплі на Пружаншчыне знаходзіўся пагорак, які называўся «магільнік». Пагорак быў акруглы, дыяметр каля 85 м, а вышыня каля 1,5 м. На вяршыні пагорка стаяў вертыкальны камень са слядамі апрацоўкі ў выглядзе чалавечага корпуса³⁸.

Паводле падання, на гарадзішчы блізу в. Войстам стаяў ідал і каля яго клалі ахвяры: «*Koło Wojstomia znajduje się góra formy prawidłowej (ucięty stożek), na której, podług podania miejscowego, był kiedyś, za czasów Litwy pogańskiej bożek, któremu składano ofiary i wskntek tego ziemia tam i teraz czarna*»³⁹.

Вядомы даследчык XIX ст. Зарыян Даленга-Хадакоўскі ў лісце да Караля Чарноцкага ад 9 кастрычніка 1822 г. пісаў, што на гары ля в. Мыслабожа ёсць камень, падобны да ідала⁴⁰.

На выспе возера Богіна на Браслаўшчыне стаяла каменная антрапаморфная фігура з шэрага граніту памерам з палову чалавечага росту са складзенымі на грудзях рукамі і адбітай галавой. У народзе фігуру называлі «Стод»⁴¹. В. Ластоўскі перадае паданне, паводле якога на гэтай выспе трымаўся высокі капец, у сярэдзіне якога была старой веры бажніца з адзіным аконцам, праз якое прамень сонца ўнутр трапляў толькі роўна апоўдні⁴². Пры абследаванні выспы на в. Богіна археолагам Э. М. Зайкоўскім было выяўлена гарадзішча жалезнага веку, заселенае ў мінулым балтамі⁴³. Варта зацеміць, што і цяпер тамтэйшае насельніцтва захоўвае памяць пра ідалаў на выспе. У 1983 г. у час археалагічнага абследавання берагоў возера ад адной бабুলі даследчыкам удалося пачуць, што яшчэ на яе памяці на выспе стаялі «літоўскія богі»⁴⁴.

Пэўным перажыткам шанавання стодаў з'яўляецца традыцыя ўсталявання вялікіх драўляных слупоў з выразанымі выявамі хрысціянскіх святых. Напрыклад, такія слупы з выявамі Багародзіцы, Хрыста і Яна Прадцечы можна было пабачыць пры ўездзе ў Нясвіж⁴⁵. У в. Вялікае Стахава Барысаўскага р-на на могілках з сярэднявечнымі курганамі раней была капліца, перад уваходам якой стаялі драўляныя «балваны»: «Небольшая такая капліца была... І такія я баялася, малая была, ды баялася, там былі такія дзерэвянныя называліся балваны — людзі такія самыя настаяшчыя, зробаны з дзерава... Не ў капліцы, а сразу як пры ўхода. Пры ўхода стаялі. Ну я очэнь баялася, такія абыкнаваныя з дзерава зробаны былі... Ізображон быў мужчына і жанчына...»⁴⁶.

На Палессі дагэтуль захоўваецца традыцыя шанавання драўляных антрапаморфных крыжоў, якія называюць «хвігуры». Адрозніваюць мужчынскія і жаночыя выявы. Мужчынскія выявы маюць імя Герман, ён быў абвешаны ручнікамі і вырабляўся дзеля выклікання дажджу⁴⁷. Жаночыя «хвігуры» уяўлялі драўляныя крыжы, абвешаныя палатном і ручнікамі так, што паўтараліся абрысы жанчыны і адрозніваліся дэталі жаночага строя. Таксама звяртае на сябе ўвагу і культ «каменнай дзевачкі» — шанаваных каменных крыжоў, якія упрыгожваюць палатном, фартушкамі, пацеркамі⁴⁸. Усё гэта даследчыкі лічаць рэшткамі традыцыі шанавання паганскіх ідалаў.

Народныя паданні захавалі звесткі пра пакланенне стодам. Згадваецца пра маленне звычайным калодам, а таксама выразанаму з калоды богу: «Адзін раз наш сусед Цімох узяў бальшое палена і выразаў бога. Патом абгарадзіў адно месца, каб туды не хадзіў скот, і паставіў свайго бога. Сам хадзіў маліцца да гэтага бога штораніцу...»⁴⁹. З апісанымі ў паданнях пакланеннямі калодзе добра стасуецца інфармацыя аб ушанаванні ў 1920-х гадах у Мір-Гары на Бабруйшчыне нейкага «Божага пянька», які знаходзіўся ў царкве і да якога хадзілі маліцца 1 кастрычніка⁵⁰. Шанаванне пнёў культавых дрэў таксама добра вядомае на тэрыторыі Беларусі.

ЗНАХОДКІ ПАГАНСКІХ ІДАЛАЎ У XX ст.

Вялікая колькасць паганскіх ідалаў не захавалася да нашых дзён, асабліва гэта датычыцца драўляных стодаў. Аднак сляды іх знаходзяць археолагі падчас раскопак. Так, сляды ад драўлянага слупа-ідала выяўлены ў цэнтры пляцоўкі Ходасавіцкага капішча. Гэта было паглыбленне дыяметрам 1 м і глыбінёй 0,15 м⁵¹. Драўляныя слупы-ідалы знаходзіліся на меркаваным Тураўскім капішчы⁵². Яма для ідала таксама была выяўлена падчас раскопак Верхаўлянскага свяцілішча ў Бераставіцкім р-не⁵³. На гарадзішчы мілаградскай археалагічнай культуры Гарошкава ў адной з культавых пабудоў у цэнтры была выяўлена невялікія колцавая канаўка, якая магла з'яўляцца асновай для ахвярніка альбо стаяўшага тут стода⁵⁴.

Да найбольш старажытных знаходак культавых скульптур даследчыкі адносяць невялікія выявы, знойдзеныя на паселішчы Асавец-2 у Бешанковіцкім р-не, якія адносяцца да позняга неаліту/ранняга бронзавага веку⁵⁵. Гэтыя фігуркі пакінула насельніцтва паўночнабеларускай археалагічнай культуры. Адна статуэтка была выразана з цвёрдага

⁴³ Зайкоўскі Э. Першабытныя помнікі Паўночнай Беларусі. Мінск, 1990. С. 38. Бубенько Т. С., Зайковский Э. М., Поздняков В. С. Исследования Белорусской экспедиции // Археологические открытия 1986. Москва, 1988. С. 356.

⁴⁴ Дучыц Л., Ракіцкі В. Ідалы — багі, істуканы, куміры, ёлупы... // <http://www.svaboda.org/content/transcript/776543.html>

⁴⁵ Шпилевский П. М. Путешествие по Полесью и белорусскому краю. Минск, 2004. С. 65.

⁴⁶ Зап. Скварчэўскі Дз. ад Мядзель Г. А. 1914 г. н. у в. Вялікае Стахава Барысаўскага р-на ў 2008 г.

⁴⁷ Прохараў А. Герман // Беларуская міфалогія: Энцыклапедычны слоўнік. С. 119.

⁴⁸ Лобачевская О. А. Женские антропоморфные кресты на Беларуси: современные наблюдения и гипотезы // Палявая фалькларыстыка і этналогія: даследаванне лакальных культур Беларусі. Мінск, 2008. С. 94–100, 103–106.

⁴⁹ Легенды і паданні. Мінск, 1983. С. 112. № 131. Таксама гл. с. 111, 113. № 129, 130, 133.

⁵⁰ Дучыц Л. Некаторыя дадзеныя пра культавыя дрэвы на Беларусі // Кругі: Crivica. Baltica. Indogermanica. 1994. № 1. С. 74.

⁵¹ Дучыц Л. У. Макушнікаў А. А. Ходасавіцкае свяцілішча // Энцыклапедыя археалогіі і нумізматыкі Беларусі. Мінск, 1993. С. 634.

⁵² Лысенко П. Ф. Языческое святилище древнего Турова // Славяне и их соседи: Археология, нумизматика, этнология. Минск, 1998. С. 51–57.

⁵³ Зайкоўскі Э. Даследаванне свяцілішча каля в. Верхаўляны // Матэрыялы па археалогіі Беларусі № 5. Мінск, 2002. С. 33.

⁵⁴ Мельниковская О. Н. Племена Южной Белоруссии в раннем железном веке. Москва, 1967. С. 150.

⁵⁵ Дучыц Л. У., Зайкоўскі Э. М. Ідалы. С. 380.

лісцёвага дрэва і мае цёмна-шэры колер, што выклікана, магчыма, націраннем адпаведным фарбавальнікам. Выява ўяўляе галаву мужчыны з выразнымі і рэзка акрэсленымі рысамі твару. Ніжняя частка знаходкі абламаная. Выглядае, што галоўка пераходзіла ў стрыжань-жазло. Даўжыня захаванай на сённа часткі 9,5 см. Фігурка захоўваецца ў Нацыянальным музеі гісторыі і культуры Беларусі ў Мінску. Другая фігурка ўяўляе адламаную галоўку статуэткі з рогу даўжынёй 4,2 см. Гэта зноў жа вобраз мужчыны з вострай барадой, прамым носам, высокім ілбом і глыбокімі высвідраванымі вачніцамі. Вусны тонкія, сфармаваныя папярэчнай нарэзкай. На шыі каля самой асновы галавы прасвідравана адтуліна, выява таксама да нечага падвешвалася. Параўнанне статуэтак паказвае іх індывідуальнасць. Выконваючы пэўнае рытуальнае прызначэнне, яны ў той жа час перадаюць, несумненна, еўрапеідныя вобразы жыхароў наваколля колішняга Крывінскага возера⁵⁶.

Захаваліся звесткі аб каменных ідалах з трыма тварамі з тэрыторыі Беларусі. Адзін з іх быў выяўлены ў лесе на беразе ракі Лясной ля в. Млыны Камянецкага р-на. У архівах Польшчы захаваны яго схематычны малюнак і яго апісанне. Памеры ідала: 1,65×0,5×0,35 м⁵⁷. Паводле малюнка, ідал антрапаморфны, мае добра акрэсленыя абрысы цела і галавы, але шыя адсутнічае. Рукі апушчаны ўздоўж цела, далоні складзены на поясе. Унізе стод мае пашырэнне, верагодна, каб надаць скульптуры ўстойлівасць. Варта адзначыць, што прыкладна ў раёне знаходкі ідала знаходзіцца на невялікім пясчаным пагорку вялікі курганны могільнік. Адзначаюць, што побач з курганамі было шмат камянёў, на адным з якіх была таксама схематычная выява чалавека⁵⁸. Магчыма, што ідал таксама знаходзіцца на тэрыторыі курганнага могільніка. Рэшткі другога каменнага ідала з трыма тварамі былі знойдзены ля маёнтка Багуслаўцы ў Пружанскім р-не. Малюнак стода паступіў у музей 3 кастрычніка 1901 г. Захавалася частка галавы з трыма парамі вачэй. Памеры знаходкі: даўжыня 8 см, шырыня 6 см, вышыня 7,5 см, акружнасць 23,5 см. Знайшоў фрагмент ідала Багуслаў Крашэўскі⁵⁹. Між тым, варта заўважыць, што малюнкi з выявамі гэтых стодаў не могуць пацвердзіць іх трохгалоўнасць. Малюнкi зроблены не якасна і толькі з аднаго боку.

У 1925 г. каля Ваўкавыскага гарадзішча на глыбіні 1.5 м знойдзены ідал з акамянелага пясчаніку памерамі 95×60×29 см⁶⁰. Стод мае добра высечаную круглую галаву, бачны нос і вочы. Шыя ледзь акрэслена, тулава пашырана, прамавугольнай формы нахштальт пастаменту, але ўнізе бачны невялікія ножкі. На старых фотаздымках бачна, як на грудзях прасочваюцца лініі — магчыма, на ім быў высечаны нейкі крыжападобны знак. Пазней стод патрапіў у Гродненскі дзяржаўны музей гісторыі рэлігіі (былы музей атэізму).

У 1927 г. быў выяўлены крыжападобны каменны ідал блізу в. Стайкі Аршанскага р-на памерамі 70,4×39,6 см, вага — 98,4 кг⁶¹. Каменных ідалаў знаходзілі таксама і ў курганах на Аршаншчыне: блізу в. Плеханаў, в. Журавічы, адкуль стод быў перавезены ў сад саўгаса Смаляны⁶². Таксама на Аршаншчыне каменны стод быў выяўлены ў XIX ст. блізу в. Тур'ева, а потым быў перавезены ў сад маёнтка Смаляны⁶³. Як адзначае Д. Васілеўскі, вялікай прыгажосці ў іх не назіраецца⁶⁴.

У 1934 г. пры пракладцы новай вуліцы на ўскраіку Слоніма на глыбіні 0,5 м. быў знойдзены ідал, зроблены з валуна чырвона-шэрага колеру ў выглядзе мужчынскага торса без рук. Фігура рэльефная з усіх бакоў. Твар даволі плоскі з завостранай бародкай, але без вусаў, і шырокім носам з гарбінкай, добра абазначана шыя, выразна пракрэслены вочы і рот. Ніз скульптуры клінападобны, відаць, таму, што яе ўстаўлялі ў спецыяльны пастамент. Вышыня стода 46 см, шырыня 22 см, таўшчыня 15 см. Захоўваецца ідал у Слоніmsкім краязнаўчым музеі⁶⁵. Слоніmsкі ідал мае аналагі з паганскімі скульптурамі балтаў, напрыклад, з ідалам з Елічкі (Польшча)⁶⁶.

У 1955 г. у в. Астремечава Брэсцкага раёна мясцовы жыхар А. Мацвееў блізу будынка праўлення калгаса «Память Ильича» на глыбіні прыкладна 60 см знайшоў каменную галаву стода⁶⁷. Галава па форме нагадвае грыб: выразна акрэслена шапка ці лоб, выступаючы прамы шырокі нос, глыбока пасаджаныя вочы. Месца знаходкі галавы ідала мае назву «Дубовы Грудок»⁶⁸, што ўскосна сведчыць пра наяўнасць у мінулым шанаванага

⁵⁶ Археалогія Беларусі. У 4 т. Т. 1. Каменны і бронзавыя вякі / Пад. рэд. М. М. Чарняўскага. Мінск, 1997. С. 325–326.

⁵⁷ Поболь Л. Д. Древности Белоруссии в музеях Польши. Минск, 1979. С. 80. Рис. 56:8.

⁵⁸ Кухаренко Ю. В. Средневековые памятники Полесья. Москва, 1961. С. 18.

⁵⁹ Поболь Л. Д. Древности Белоруссии в музеях Польши. Минск, 1979. С. 75. Рис. 48:2.

⁶⁰ Jodkowski Józef. Grodzisko Wołkowyskie. Grodno, 1925. S. 22.

⁶¹ Васілеўскі Д. Помнікі старасветчыны на Аршаншчыне // Наш край. 1927. № 2. С. 43.

⁶² Тамсама. С. 43.

⁶³ Васілеўскі Д. З матэрыялаў да археалагічнай карты Аршанскага акругі // Наш край. 1926. № 6–7. С. 67.

⁶⁴ Васілеўскі Д. Помнікі старасветчыны на Аршаншчыне // Наш край. 1927. № 2. С. 43.

⁶⁵ Дучыц Л. Слоніmsкі ідал // Эцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 6. Мінск, 2001. С. 339. Дучыц Л. У. Звесткі аб язычніцкіх ідалах на тэрыторыі Беларусі // Весці АН БССР. Серыя грамадскіх навук. 1990. № 6. С. 88. Стаброўскі І. Каменная галава, знойдзеная ў Слоніме // Беларусь. 1946. № 4. С. 61–62.

⁶⁶ Забашта Р. Язычніцка монументальна скульптура Білорусіі (Контекстуальны паралелі й збліжэння) // Беларусь у сістэме трансэўрапейскіх сувязяў у I тыс. н. э. Мінск, 1996. С. 34.

⁶⁷ Свято-Михайловская церковь / Остромечево и «остромывици» // <http://astramechava.hmarka.net/cerkov.html>

⁶⁸ Дучыц Л. У. Археалагічныя помнікі ў назвах, вераваннях і паданнях беларусаў. Мінск, 1993. С. 23.

ўрочышча ў выглядзе пагорка з дубовым гаем, дзе, магчыма, раней і стаяў ідал. Такое размяшчэнне цалкам адпавядае прыведзеным намі летапісным звесткам.

Улетку 1963 г. быў знойдзены самы знакаміты і загадкавы ідал на тэрыторыі Беларусі — так званы Шклоўскі ідал. Яго знайшлі хлопчыкі з вёскі Стары Шклоў у пячаным яры на правым беразе ракі Серабранкі ва ўрочышчы «Зязюлін роў». Ідал быў выкапаны дарослымі і перавезены ў Мінск археолагам Л. Д. Побалем. Пры транспартыроўцы стода ў кузаве грузавіка, скульптура атрымала пашкодванні: моцна пацёрлася, быў крыху счасаны твар⁶⁹. Калі мясцовыя жыхары адкапалі ідала, то далі яму назву «ёлуп»⁷⁰. Ідал уяўляе з сябе пагрудную выяву мужчыны. Ніжняя частка апрацавана ў выглядзе пастамента. Фігура абчасана, мае выгляд слупа. Ідал высечаны з пячаніку, вышыня 1,2 м, вага каля 250 кг⁷¹. У навуковы зварот быў уведзены Г. В. Штыхавым⁷². Цяпер захоўваецца ў Нацыянальным гістарычным музеі ў Мінску. Стод мае акрэслены твар: выразна прасочваюцца вочы, прычым падобныя на заплюшчаныя, рот і вусы. Між тым, Шклоўскі ідал мае дакладныя фалічныя абрысы. Дадзеная знаходка выклікала нямала спрэчак сярод гісторыкаў, археолагаў, мастацтвазнаўцаў. Агляд асноўных тэорый добра быў адлюстраваны ў дакладзе Р. Забашты⁷³. Праблемы з атрыбуцыяй ідала, адпаведна і розныя погляды навукоўцаў, выкліканы пазаканплекснасцю знаходкі, а таксама адсутнасцю прыдатных для атрыбуцыі прыкмет непасрэдна ў ідала. Галоўныя пытанні: час стварэння і этнакультурная прыналежнасць насельніцтва, якое пакланялася яму. «Класічная» версія часу стварэння ідала — X ст. — належыць Г. В. Штыхаву. Яна зараз з’яўляецца прынятай у энцыклапедычных выданнях і падручніках. Аднак існуюць і іншыя версіі: VI—X стст., VI—VII стст., VI—XIII стст. Аднак усе яны з’яўляюцца гіпатэтычнымі і не маюць надзейнага абгрунтавання. Цікавую версію можна адшукаць у Р. Забашты. На падставе датыроўкі археалгічных помнікаў у ваколіцах знаходкі — селішча XII—XVII стст., курганнага могільніка таго ж часу, гарадзішча і селішча ля яго X—XVI ст., а таксама датыроўкі падобных паганскіх ідалаў з Туму (Польшча) XII ст. і Рыгі (Латвія) XII—XIII стст., была зроблена выснова, што Шклоўскі ідал адносіцца да перыяду XII—XIII стст.⁷⁴. Таксама вялікія спрэчкі выклікае пытанне: балты ці славяне пакінулі гэты стода? На гэтае пытанне таксама пакуль што цяжка даць адназначны адказ. Р. Забашта схіляецца на карысць славянскага насельніцтва⁷⁵, але разам з тым, адзначае падабенства з балцкімі ідаламі з Рыгі (Латвія), верагоднымі слупападобнымі ідаламі са свяцілішч Тушамля, Гарадок, Прудкі (Смаленшчына)⁷⁶. Пытанні застаюцца адкрытымі. Таксама немагчыма суаднесці ідал з пэўным боствам. Тут мы можам абапірацца толькі на ўскосныя дадзеныя наконт функцый таго боства. Заплюшчаныя вочы стода сведчаць аб прыналежнасці боства да хтанічнага свету,

Слоніміскі стода

⁶⁹ Корбут В. «Кумир» с берегов Серебрянки // <http://www.sb.by/post/56382>

⁷⁰ Дучыц Л., Ракіцкі В. Идалы — багі, істуканы, куміры, ёлупы... // <http://www.svaboda.org/content/transcript/776543.html>

⁷¹ Дучыц Л. У. Звесткі аб язычніцкіх ідалах на тэрыторыі Беларусі. С. 88.

⁷² Штыхов Г. В. Интересная находка // Искусство. 1964. № 4.

⁷³ Забашта Р. До питання атрыбуцыі Шкловскага ідола // Гісторыя Беларусі: жалезны і век і сярэднявечча. Мінск, 1977. С. 21–24.

⁷⁴ Тамсама. С. 22–23.

⁷⁵ Тамсама. С. 24.

⁷⁶ Забашта Р. Язычніцка мунументальна скульптура Білорусіі (Контекстуальні паралелі й збліжэння). С. 34.

Каменны стод
з в. Буцькі
Пружанскага р-на

⁷⁷ Клімаў М. В. Сярэднявечны культывы помнік Заскаркі ў ваколіцы г. Полацка // Гістарычна-археалагічны зборнік. № 17. Мінск, 2002. С. 223.

⁷⁸ Міфалогія беларусаў: Энцыклапедычны слоўнік. Мінск, 2011. С. 384.

свету памерлых продкаў. Фалічная форма можа сведчыць пра функцыі плоднасці і ўрадлівасці.

У 1970-х гадаў у в. Варонічы Полацкага р-на на мысе, у самай паўднёвай аканечнасці возера Варанец, быў знойдзены маленькі каменны ідал, які, нажаль, быў згублены⁷⁷.

У энцыклапедычным слоўніку «Міфалогія беларусаў» быў апублікаваны здымак выпадкова знойдзенага таксама на Полачынне невялікага каменнага ідала⁷⁸.

Прафесар Э. Ляўкоў згадвае пра знаходку каменнага стода на беразе в. Павулле ва ўрочышчы Рэкшаты ля в. Цётча Ушацкага р-на: «Другі камень, калі лічыць

з паўночна-заходняга краю, нават здалёк нагадваў ляжачага чалавека. Гэта быў стод, высечаны з цёмнакалернага базальту. У яго выразна вылучалася масіўнае тулава, адна рука і ўцягнутая ў плечы галава. Вышыня фігуры складала 2 м 7 см, таўшчыня і шырыня па 0,7 м. Другая рука была адбітая. Некалі стод стаяў вертыкальна, а пасля быў павалены. Тут жа ляжала некалькі невялікіх камянёў, якія хутчэй за ўсё раскліноўвалі для ўстойлівасці падмурак стода»⁷⁹. Побач захаваліся каменны ахвярнік са штучным паглыбленнем і камень са слядамі ўздзеяння агню, праз што Э. Ляўкоў зрабіў выснову аб існаванні тут свяцілішча.

У Гродненскім дзяржаўным музеі гісторыі рэлігіі захоўваецца ідал, які быў знойдзены на Лепельшчыне. Моцна стылізаваная выява выканана з вапнавага каменя. Галава няправільнай формы, уверсе пашырана. Тулава непрапарцыянальнае, расплясканае з бакоў. Памеры ідала 47×22,5×17,5 см⁸⁰.

Каменны крыжападобны ідал з в. Буцькі Пружанскага р-на адметны тым, што на грудзях высечана выява слупа з паўсферай наверх. Гэты сімвал шырока распаўсюджаны на тэрыторыі Беларусі, у прыватнасці на поўначы і паўночным усходзе Міншчыны і на Віцебшчыне. Ён пераважна выяўлены на старадаўніх надмагіллях, але сустракаецца і на некаторых іншых помніках. Гэты знак паганскі па паходжанні і абазначае вось сусвету і нябесную сферу, забяспечвае сувязь паміж гэтым светам і замагільным, утрымлівае ідэю падарожжа душы ў царства памерлых⁸¹. Характэрна, што ідал быў знойдзены ля курганоў на тэрыторыі старых вясковых могілак. Курганны могільнік, ля якога быў стод, датуецца XI ст. Магчыма, ідал таксама адносіцца да гэтага часу. Стод высечаны са светла-шэрага валуна, вышыня 1,04 м, шырыня 40—50 см, таўшчыня 30 см. Левая рука знаходзіцца ніжэй за правую, што надае фігуры асіметрычнасць. Фігура нязначна пашыраецца ўнізе. Ідал мае круглую галаву з акрэсленай лініяй твару і падбароддзем, прасочваюцца сляды вачэй, носа, рота⁸². Магчыма, што твар спрабавалі счасаць. Цяпер стод знаходзіцца ў Пружанскім краязнаўчым музеі.

Фрагмент маленькага каменнага стода быў выяўлены падчас археалагічных раскопак на гарадзішчы Пруднікі Міёрскага р-на. Ідальчык у выглядзе галоўкі чалавека, якая зроблена асіметрычна. Левае вока акрэслена поўнасьцю, правае толькі пазначана, нос прамы, кончык яго прыплюснуты, рот ледзь прыкметны, падбароддзе выражана слаба⁸³. Паводле стратыграфіі, знаходка належыць да VI—VII стст.; у гэты час на гарадзішчы пражывалі балцкія плямёны латгалаў ці селавя⁸⁴.

Як ужо згадвалася, на тэрыторыі Беларусі знаходзілі паганскія скульптурныя выявы з розных металаў, але яны не захаваліся да нашых дзён. Аднак у 2010 (ці 2011) г. у ваколіцах в. Стайкі Валожынскага р-на была знойдзена невялікая срэбная скульптура (2,4 см вышынёй)⁸⁵. Выяўлены прысеўшы мужчына, рукі сагнутыя на жываце, правая вышэй за левую; галава лысая, бачны вушы, твар шырокі, вочы вялікія, нос прамы і доўгі. Статуэтка нагадвае некаторыя скандынаўскія знаходкі. Акрамя таго, разам з ёй былі знойдзены фрагменты дырхемаў, наканечнік дзіды і іншыя раннесярэдневечныя рэчы. Таксама адносна недалёка ад месца знаходкі, у суседняй в. Пагарэльшчына, быў выяўлены вялікі скарб дырхемаў, на некаторых манетах якога ёсць графіці ў выглядзе вайсковых сцягоў, княскага двузубца і рунападобнага знака⁸⁶. Усё гэта можа сведчыць, што стайкаўская знаходка можа мець дачыненне да дружыннага асяроддзя і быць скандынаўскага паходжання.

Вялікую цікавасць выклікае і шэраг каменных жаночых стодаў, якія па форме нагадваюць крыжы. Самым вядомым сярод іх ёсць каменны ідал, які знаходзіўся паміж вв. Даўгінава і Жары Вілейскага р-на. Пасля ён быў перавезены ў Мінскі музей валуноў, а цяпер выстаўлены ў будынку Інстытута геалогіі Нацыянальнай акадэміі навук. Ідал крыжападобнай формы ўяўляе стылізаваную выяву жанчыны. Ён высечаны з шэрага гнейсавага валуна, злёгка кранутага выветрываннем. Вышыня яго 173 см, размах 107 см. Для такіх памераў ён занадта тонкі, каля 20—25 см. Верхні канец сваёй круглявасцю нагадвае галаву, папярочнікі падобныя на растаўленыя рукі. На іх узроўні ў сярэдзіне знаходзяцца два невялікія выступы — грудзі. Яны

⁷⁹ Ляўкоў Э. А. Маўклівая сведкі мінуўшчыны. Мінск, 1992. С. 127–128.

⁸⁰ Дучыц Л. У. Звесткі аб язычніцкіх ідалах на тэрыторыі Беларусі. С. 89.

⁸¹ Прохараў А. Каменны шлях на нябёсы. Міфа-рытуальная семантыка пахавальнага знака з паўночнай Беларусі // Druvis. Almanach Centru etnakasmalogiji «Kryūja». 2011. № 3. С. 87.

⁸² Каробушкіна Т. Н. Буцькі // Археалогія Беларусі. У 2 т. Т. 1. Мінск, 2009. С. 134.

⁸³ Мітрафанаў А. Р., Шадыра В. І. Пруднікі // Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва. Т. 4. Мінск, 1987. С. 388.

⁸⁴ Шадыро В. И. Городище и селище Прудники // Lietuvos archeologija. Т. 21. Vilnius, 2001. Р. 269, 272.

⁸⁵ Фотаздымак знаходкі выстаўлены на форуме «Домонгол»: <http://domongol.su/viewtopic.php?f=66&t=6284&p=52454&hilit=%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%B9%D0%BA%D0%B8#p52454>

⁸⁶ Добровольский И. Г., Дубов И. В., Кузьменко Ю. К. Граффити на восточных монетах. Ленинград, 1991. С. 48, 64.

трохі абабітыя з такім разлікам, каб замяніць іх невялікімі крыжовымі знакамі. Трохі ніжэй, на ўзроўні жывата, знаходзіцца яшчэ адна пукатая фігура — дзіця. Яго форма паўтарае абрысы ўсёй скульптуры. Па ўсіх прыкметах гэта не крыж, а стод жаночага боства. На «спіне» ідала высечаны чатыры чатырохканцовыя крыжы з перакладзінамі на канцах. Латышскі гісторык і этнограф Гунціс Эніньш склаў спецыяльную табліцу сімвалаў, згодна з якой гэты сімвал мае ў народзе назвы «крыж крыжоў», «агнавы крыж», «крыж Мары». У Латгаліі Мару ўшаноўвалі як апякунку шлюбаў, вяселляў⁸⁷. На гэтай падставе Э. Ляўкоў меркаваў, што гэты стод быў прысвечаны Мары — аднаму з найстаражытных бостваў індаеўрапейцаў — багіні, якая апякала замагільны свет, спрыяла працягу роду, жанчыне⁸⁸. У беларускай фальклорнай традыцыі Мара дэградавала да персанажа ніжэйшай міфалогіі, была звязана з хтанічным светам і смерцю; ёй была характэрна юрлівасць, магла нарадзіць дзіця ад сувязі з смяротным мужчынам⁸⁹. Археологі Я. Г. Звяруга і М. М. Чарняўскі мяркуюць, што ідал ёсць выявай Лады — багіні шлюбу і дабрабыту, альбо Мокашы — багіні ўрадлівасці⁹⁰. Як і ў выпадку са Шклоўскім ідалам, нельга дакладна суаднесці стод з пэўным боствам, вызначыць час яго стварэння і г. д. Падаецца смелым атаесамленне стода з-пад Даўгінава з Ладай ці Мокашшу, бо для гэтага няма дастатковых доказаў. Пагатоў, няма надзейных сведчанняў пра існаванне іх культаў на тэрыторыі Беларусі. Меркаванне Э. Ляўкова выглядае больш аргументаваным, прынамсі падмацаваным жывой фальклорнай традыцыяй. У любым разе, даўгінаўскі стод ёсць сведчаннем ушанавання багіні-маці. Сляды былых жаночых культаў, у тым ліку і ўшанавання жаночых фігур-бостваў, захаваліся да нашых дзён⁹¹.

Аналогіі з даўгінаўскім ідалам мае антрапаморфная каменная выява са старых могілак у Кобрыне. Стод мае выразна акрэсленую шыю, галаву з вушамі, твар. Рукі адсутнічаюць, магчыма, адбіты. На тулаве ўнізе рэльефная выява крыжа-дзіця, падобная на даўгінаўскую⁹².

Не так даўно краянаўцам на закінутых могілках ля в. Буйнавічы Лельчыцкага раёна быў выяўлены каменны стод падобнага тыпу. Фігура таксама апрацавана ў форме крыжа, але захавалася некранутай верхня частка, якая мае акруглую форму. На грудзі высечана рэльефная выява дзіцяці (як і на Даўгінаўскім стодзе), пасярод галавы якога, падобна, высечаны маленькі крыжык.

З Жабінкаўскага раёна Брэсцкай вобласці паходзяць адразу два каменныя жаночыя ідалы. Абодва захоўваюцца ў Брэсцкім абласным краянаўчым музеі. Стод з в. Грабаўцы мае крыжападобную форму памерамі 79×50×47 см, высечаны з камяня чырвона-попельнага колеру⁹³. Добра акрэслены твар-авал, галаўны ўбор накшталт хусткі, пад падбароддзем высечана крыжападобная фігура. Ідал з в. Залуззе крыжападобны, памерамі 87×30×53 см, высечаны з валуна чырвона-шэрага колеру. Ён мае прадаўгаваты твар, выступае нос, бачныя вочы і рот. Амаль ад падбароддзя ідуць дзве лініі, якія абазначаюць рукі. На грудзях прашкрабаны крыж⁹⁴. Ёсць меркаванне, што паглыбленыя дыяганальныя лініі акрэсліваюць канцы хусткі⁹⁵.

Як бачна, ўсе жаночыя стоды, што захаваліся, маюць на тулаве стылізаваную крыжападобную фігуру, якая ў некаторых выпадках мае выразную форму дзіця. Падобная з’ява характэрна і для каменнага жаночага ідала з берага возера Астроўна ў Себежскім р-не (цяпер Расія). На жываце жаночага стода высечаны крыж у коле, на вяршыні якога таксама крыж.

КАМЕННЫЯ БАБЫ

На тэрыторыі Беларусі стоды ў народзе таксама называлі «бабамі», напрыклад, каменны стод, які стаяў на кургане блізу в. Грыцкавічы Свіслацкага р-на, зваўся «Грыцэвіцкая Баба»⁹⁶. Вельмі часта такі назой адносіўся да старых каменных крыжоў. У Талочынскім р-не на беразе возера Глухога бліз в. Галошава стаіць каменны крыж, які называюць «Баба», «Кацярынаў крыж», «Крыж-Баба». Ля крыжа маліліся, прыносілі ў якасці ахвяравання грошы і тканіну⁹⁷.

⁸⁷ Зайкоўскі Э. Мара // Беларуская міфалогія: Энцыклапедычны слоўнік. С. 304.

⁸⁸ Ляўкоў Э. А. Маўклівыя сведкі мінуўшчыны. С. 96–99.

⁸⁹ Зайкоўскі Э. Мара. С. 303.

⁹⁰ Чарняўскі М. М., Звяруга Я. Г. Каменная выява з-пад Даўгінава // Помнікі мастацкай культуры беларусаў: новыя даследаванні. Мінск, 1989. С. 168.

⁹¹ Лобачевская О. А. Женские антропоморфные кресты на Беларуси: современные наблюдения и гипотезы. С. 107.

⁹² Кацар М. Беларускі арнамент. Ткацтва. Вышыўка. Мінск, 1996. С. 45. мал. 119.

⁹³ Дучыц Л. У. Звесткі аб язычніцкіх ідалах на тэрыторыі Беларусі. С. 89.

⁹⁴ Тамсама. С. 88.

⁹⁵ Лобачевская О. А. Женские антропоморфные кресты на Беларуси: современные наблюдения и гипотезы. С. 101.

⁹⁶ Валодзіна Т., Дучыц Л. Баба // Беларуская міфалогія: Энцыклапедычны слоўнік. С. 33.

⁹⁷ Лобачевская О. А. Женские антропоморфные кресты на Беларуси: современные наблюдения и гипотезы. С. 102; Валодзіна Т., Дучыц Л. Баба. С. 33.

Каменны крыж-баба
на могілках в. Ліпляны
Лельчыцкага р-на.
Фота Вольгі Лабачэўскай

Аднак пад «каменнымі бабамі» навукоўцы таксама разумеюць каменныя антрапаморфныя выявы, якія пакінула пасля сябе качавое насельніцтва Прычарнамор'я і іншых паўднёвых рэгіёнаў. Менавіта такія помнікі захаваліся і на тэрыторыі

Беларусі, але іх з'яўленне звязана не з перамяшчэннем качавага насельніцтва, а з дзейнасцю памешчыкаў у XIX — пач. XX стст., якія ўпрыгожвалі каменнымі бабамі паркi пры сваіх палацах, дзеля чаго скульптуры прывозілі з паўднёвых рэгіёнаў Расійскай Імперыі. Такія каменныя бабы вядомы з Дабраўлян на Смаргоншчыне, Гомеля (парк пры палацы Паскевічаў), маёнтка Крынкі на Віцебшчыне (у 1920–21 гг. дастаўлена ў Віцебскі абласны краязнаўчы музей). Некалькі каменных баб (з мястэчка Любонічы з Бабруйшчыны, Дзядзілава) захоўвалася ў 1920-х гг. у Мінску ў Беларускам дзяржаўным музеі⁹⁸. Гэтыя каменныя бабы не могуць разглядацца ў якасці прыкладаў тутэйшых дахрысціянскіх рэлігійных культаў, помнікаў мастацтва і культуры.

У навуковай літаратуры XIX — пач. XX стст. пад «каменнымі бабамі» таксама маглі разумецца і тутэйшыя стоды, але адсутнасць падрабязных апісанняў не дазваляе зрабіць канчатковыя высновы. Паводле звестак Ф. Пакроўскага, ля в. Юхнавічы на Слонімшчыне быў пагорак, які народ называў татарскімі ці паганскімі могілкамі. Пагорак раней быў аточаны ровам, верхняя пляцоўка была абсалютна роўная, цалкам пакрытая камянямі, сярод якіх былі паваленыя і ўсталяваныя каменныя бабы. Аднак падрабязнага іх апісання не дае⁹⁹.

На Бабруйшчыне, недалёка ад Дняпра, па дарозе з Рэчыцы ў Бабруйск стаяла каменная баба, якая мела чатырохкантовую форму¹⁰⁰. А. Кіркор згадвае каменную бабу на полі ў Мінскай губерні¹⁰¹. Натуральна, што падобныя апісанні не дазваляюць лакалізаваць і атрыбутаваць стоды. Шэраг іншых тутэйшых каменных стодаў, пра якія мы ўжо згадвалі, у ранейшай навуковай літаратуры таксама вядомыя як «каменныя бабы».

ПРАБЛЕМЫ Вывучэння

Галоўнай праблемай, якая паўстае падчас вывучэння паганскіх стодаў на тэрыторыі Беларусі, ёсць немагчымасць дакладнай атрыбуцыі помнікаў. Гэта выклікана перадусім пазакмплекснасцю знаходак і ранейшымі перамяшчэннямі ідалаў. Вялікія перашкоды таксама стварае недастатковае апісанне навукоўцамі XIX — пач. XX стст. знешняга выгляду стодаў, іх месцазнаходжання, часам ігнараванне даследавання фальклорнай традыцыі, звязанай з ідаламі. Усё гэта не дазваляе вызначыць час стварэння і ўшанавання, суаднесці стоды з рэлігійнай традыцыяй пэўнага насельніцтва: вызначыць, якому бовству яны належылі і якое насельніцтва іх ушаноўвала. Як адзначае Р. Забашта, паганская скульптура Беларусі адносіцца да прыбалтыйскага гісторыка-культурнага асяроддзя IX/X—XII/XIII стст¹⁰². Такая датыроўка выклікае пэўныя пытанні, але калі яе прыняць, то атрымліваецца, што шэраг стодаў былі створаны ўжо ў часы хрысціянізацыі. Гэты факт з'яўляецца важным у разуменні гэтага працэсу на землях будучай Беларусі. Між тым, варта адзначыць, што многія стоды ўшаноўваліся на працягу некалькіх стагоддзяў. Напрыклад, такое адбылося з ужо згаданым ідалам з в. Пярэспа на Сенненшчыне, які быў у 1887 г. адкапаны ў лесе, а потым быў усталяваны на мясцовых могілках¹⁰³. Гэта сведчыць і пра тое, што змяняліся функцыі стодаў. У такім выпадку яны ўшаноўваліся розным насельніцтвам, адбывалася напластанне этнакультурных традыцый розных часоў, а таксама ўшанаванне паганскіх ідалаў прыстасоўвалася да хрысціянскіх вераванняў. Вельмі важным падаецца тое, што наноў знойдзеныя сялянамі паганскія стоды вярталіся ў культавае жыццё вясцоўцаў. Так, прыкладам, усталяваныя на могілках стоды ўдзельнічалі ў пахавальных і памінальных культах. Гэта сведчыць на карысць працяглага існавання традыцыі ўшанавання ідалаў на тэрыторыі Беларусі, якая адлюстравалася не толькі ў легендах і паданнях, але і здолела адродзіцца ў пэўных іншых формах у XIX—XX стст., напрыклад, перанос ідалаў на могілкі і традыцыя ўшанавання антрапаморфных крыжоў.

Усе гэтыя акалічнасці павінен улічваць даследчык. Згаданыя праблемы таксама пераапрацоўваюць зрабіць агульную класіфікацыю стодаў, прасачыць храналагічна зме-

⁹⁸ Дучыц Л. У. Звесткі аб язычніцкіх ідалах на тэрыторыі Беларусі. С. 90; Мясешка М. Камень у вераньнях і паданьнях беларуса. С. 31–32.

⁹⁹ Покровский Ф. В. Археологическая карта Гродненской губернии. Вильна, 1895. С. 33–34.

¹⁰⁰ Мясешка М. Камень у вераньнях і паданьнях беларуса. С. 31.

¹⁰¹ Киркор А. Значение и успехи археологии в наше время // Записки Виленской археологической комиссии. Ч. 1. Вильно, 1856. С. 29.

¹⁰² Забашта Р. Язычніцка монументальна скульптура Беларусі (Контекстуальны паралелі й збліжэння). С. 33–35.

¹⁰³ Аникиевич К. Т. Сенненский уезд Могилевской губернии. Могилёв, 1907. С. 13.

ны ў традыцыі іх ўшанавання ды ў знешнім выглядзе. Перспектыўнай здаецца праца па вылучэнні рэгіянальных адрозненняў стодаў. На сённяшні момант мы можам пакуль толькі вылучыць групу жаночых стодаў, якая вельмі выразна адрозніваецца ад усіх іншых. Адсутнасць падобных адзін да аднаго ідалаў сведчыць аб адсутнасці на тэрыторыі Беларусі адзінага выяўленчага канону ў дачыненні да сакральнай скульптуры, што кажа аб магчымасці існавання пэўных рэгіянальных адрозненняў у кultaх.

На момант напісання артыкула дакладна захавалася 16 тутэйшых паганскіх стодаў, якія прыдатныя для вывучэння. Яшчэ 6 знойдзеных ідалаў ці іх фрагментаў захаваліся толькі ў апісаннях ці малюнках. Астатнія шматлікія згадкі ў пісьмовых і этнаграфічных крыніцах значна менш інфарматыўныя.

Трэба спадзявацца, што ў будучым знаходкі паганскіх ідалаў праз руплівую працу даследчыкаў дазvoляць вырашыць акрэсленыя праблемы.